O‘ZBEK TILINING UMUMIY LUG‘ATLARIDA SPORT TERMINLARINING IFODALANISHI

Aslonova Sabina Akmal qizi - Navoiy Davlat Universiteti Jismoniy madaniyat fakulteti, Sport faoliyati(Kurash)yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Sport tilida xalqaro termin elementlariga aylangan grek-lotin morfemalari kelib chiqishiga ko‘ra standart termin elementlari rolida ishtirok etishi tahlillangan. O‘zbek tilining izohli lug‘atida sport terminlarining qo‘llanishi borasidagi tadqiqotlar tahlilga tortilgan. Zamonaviy o‘zbek tilida qo‘shimchalar lug‘atni to‘ldirishning juda samarali vositasi ekanligi asoslangan. Ayniqsa, sport terminologiyasi sohasiga ko‘proq e’tibor berilgan.

Kalit so‘zlar: Izohli lug‘at, atama, termin, kurash, elementlar, yiqitish, kurashish, qo‘shma so‘zlar, affeks, leksik, semantik.

Аннотация: В данной статье анлизируется участие греко-латинских морфем, ставших международными терминологическими элэментами в языке спорта, в качестве стандартных терминологических элэментов. Проведен анализ исследований, посвященных употреблению спортивных терминов в толковом словаре узбекскогоязыка.Обосновано, что современные узбекские аффиксы являются весьма эффективным средством пополнения словаря. Особое внимание уделено области спортивной терминологии.

Ключевые слова:Толковый словарь, термин, борьба, элементы, бросок, поединок, сложные слова, аффиксы, лексика, семантика.

Sport tilida xalqaro termin elementlariga aylangan grek-lotin morfemalari kelib chiqishiga ko‘ra standart termin elemenlari rolida ishtirok etadi. Ushbu atamalar Yevropaning aksariyat qismida, shu jumladan o‘zbek tilida qabul qilinadi. Shuni ta’kidlashimiz mumkinki, sport terminologiyasida ham inglizcha so‘zlar ko‘pchilikni tashkil etadi. Lug‘ati, ayniqsa, qo‘shma so‘zlar tarkibida, o‘zbek tilida tobora ko‘proq uchraydi: “darvozabon”-“gandbol”. Ushbu o‘zlashmalar bilan bir qatorda o‘zbek tilida ularning ekvivalentlari mavjud- sintagma atamasi “ qo‘l to‘pi” yoki bitta leksema “darvozabon”. Terminlarning vazifasi faqat semantik tahlil bilan chegaralanmaydi. Atamalarning muammosi-shu jumladan, sport terminologiyasi turli tomonlardan ko‘rib chiqilishi kerak. Genetik (terminologiyada nutqning bir qismi) dan boshlab leksiko-semantik va so‘zlash jihatdan ko‘rib chiqilishi kerak. Maxsus nomlarni shakllantirish jarayonida atamalarni shakllantirish haqida gap ketganda, atamalarni shakllantirish hodisasini tayyor standart elementlar yordamida ajratish kerak, ular allaqachon mavjud modellar asosida shakllanishning morfologik usuli (affiksatsiya) yordamida hosil bo‘lganda ma’lum bo‘ladi.

Kurash.Yiqitish, g‘olib chiqish uchun ikki kishi o‘rtasidagi, ma’lum kelishuvga asoslangan olishuv, o‘zaro bellashuv. “U kurashda raqibini yonboshga olib otgan, lekin raqibi tikka tushib, o‘zi yonboshga olingan kishining ahvoliga tushib qoldi.”

Maxsus sport lug‘atining umumiy tizimida juda ko‘p kichik tizimlar mavjud. Deyarli har bir sport professional yo‘naltirilgan leksik birliklarning o‘zi quyi tizimiga ega. Ko‘pgina sport turlari bir-biridan sezilarli darajada farq qilganligi sababli, turli xil sport turlarining tegishli leksik quyi tizimlari ham bir-biri bilan juda kam o‘xshashliklarga ega va biz nafaqat leksik birliklarning tarkibi, balki ularni yaratish tamoyillari, manbalari, rivojlanishi va boshqalar haqida ham gaplashamiz.Boshqa tomondan, ko‘plab sport turlarining leksik quyi tizimlarining kesishishi, qoida tariqasida, umumiy o‘ziga xoslik va kelib chiqishga ega.

Sport terminologiyasining o‘ziga xos xususiyati shundaki, u jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi, tegishli ilmiy, texnik va o‘quv fanlari (biomexanika, psixologiya, pedagogika, gigeyena , fiziologiya, avtomobilsozlik, geodeziya, tibbiyot, biokimyo) bo‘yicha ko‘plab tushunchalarni o‘z ichiga oladi, ixtisoslashgan adabiyotlarda va kasbiy aloqada keng qo‘llaniladi.

Sport terminologiyasi kasbiy faoliyatning tor sohasini tavsiflovchi sifatida leksik, so‘z shakllanishi va sintaktik darajadagi bir qator differensial xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Sport terminosistemasining belgilarini sanab o‘tamiz:

1)Sport terminologiyasi eng faol va tez –tez ishlatiladigan terminologiyalardan biridir. Sport terminologiyasi maxsus sport adabiyotlarida ham ixtisoslashtirilgan eshittirishlarda ham, boshqa ommaviy axborot vositalarida ham, asosan, metaforik ma’noda keng qo‘llaniladi.

2)Sport terminologiyasi turli xil bilim sohalaridagi ko‘plab tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Bu bizga sport terminologiyasiga tarmoqlararo aralashuvning chuqur jarayonlari haqida gapirishga imkon beradi. Diaxronik aspektda sport atamalari bo‘lgan so‘z va iboralarning tarqalishi bir xil darajada katta. Ulardan ba’zilari bugungi kunda paydo bo‘ladi (fitness, cheerleading), boshqalari o‘rta asrlardan (qilichbozlik) yoki antik davrdan (shaxmat) kelib chiqqan.

3) Umumiy adabiyotlar lug‘atdan ozgina farq sport terminologik birliklarining umumiy adabiy lug‘at bilan yaqin aloqalaridan kelib chiqadi, unda jamoa, mudofaa, mag‘lubiyat, o‘yin , jihozlar, tezlik, tepish, jerk, surish, yugurish va boshqalar kabi so‘zlar mavjud, ya’ni sport terminologiyasining rivojlanishi boshqa faoliyat sohalarida terminologiyaning rivojlanish yo‘lini takrorlaydi.

So‘zning ma’nosini aniqlashtirish. Biror so‘zning ma’nosini aniqlashtirish orqali biror leksik birlikka tugatilganda beriladigan ilmiy aniqlik, konkretlikni nazarda tutamiz. Shu bilan birga, atamaning ma’nosi umumiy adabiy so‘zga

nisbatan hech qanday maxsus o‘zgarishlarga duch kelmaydi, chunki ular tomonidan belgilangan tushunchalarning tengligi saqlanib qoladi.

So‘zning ma’nosini toraytirish. So‘znin ma’nosini toraytirish orqali biz anglatilayotgan tushuncha doirasining torayishi tufayli uning ma’nosi konkretlashgan leksik birlikning atamashunoslik jarayonini nnazarda tutamiz.

Metaforik ko‘chirish orqali so‘z ma’nosini o‘zgartirish. Ushbu turdagi munosabatlar ko‘plab terminologiyalarda keng tarqalgan. Bu yerda so‘z semantikasining o‘ zarishi ushbu tushuncha va ilgari ishlatilgan tushuncha o‘rtasidagi ma’lum o‘xshashlik tufayli so‘zni yangi tushunchani namoyon qilish uchun ishlatish natijasida yuzaga keladi. Metaforik ko‘chirishga asos sifatida so‘z ma’nosidagi ma’lum bir sema aktuallashib, dominantlashib boradi.

Ko‘rib turganimizdek, determinologizatsiya sport lug‘atini o‘zlashtirish jarayoni sifatida tavsiflanishi mumkin-umumiy nutq sohasiga professional nom qo‘yilgandagina. Shunday qilib, biz sport atamalarining umumiy nutq kontekstiga kiritilishi baholovchi, ekspressiv ma’nolarining paydo bo‘lishiga olib kelishini va shuning uchun ular bilan aloqada bo‘lgan matn va leksik birliklarning uslubiy ranglanishiga ta’sir ko‘rsatishini ko‘rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.I.A.Karimov. O‘zbek tilida sport terminologiya va uning shakllanishi. Tashkent: O‘zbekiston davlat nashriyoti. 2003yil.

2.Sh. M.Mirziyoyev. O‘zbekiston Respublikasida sportni rivojlantirish bo‘yicha davlat siyosati. Tahkent:O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va farmonlari. 2017yil.

3.Sh.M.Mirziyoyev.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sportni rivojlantirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni.Tashkent:2018yil 2mart.

4.A.Aliyev.Sport terminlarining leksik va semantic xususiyatlari. Tashkent: O‘zbekiston til va adabiyot instituti. 2019yil.

5.F.Kholmurodov. Sport sohasidagi yangi terminlar va ularning o‘zbek tilidagi ifodalanishi. Tashkent: Ilm-fan. 2022yil.